

Lm

KIHÍVÁSOK ÉS KÉNYSZERPÁLYÁK II.

My. A magyar jogbölcseleti gondolkodás történetének vázlat

Somló munkásságával a neokantiánus irányzat szellemisége vált uralkodóvá a hazai jogbölcseleti gondolkodásban. Somló kisugárzó hatása (legkedvesebb tanítványa (Moór Gyula (1888–1950), a két világháború közötti legtekintélyesebb magyar jogfilozófus, a szegedi majd a budapesti egyetem professzora munkásságában érhető tetten. Az 1920-as évek elején Moórt joggal nevezte az „új magyar jogfilozófia” megteremtőjének Horváth Barna, a neves pályatárs, utalva mindazokra az előzményekre, melyek idehaza megalapozták ezt a teljesítményt. Moór újszerűsége „összefoglaló” szemléletmódjában keresendő, melyet egyes kritikusai nem minden ok nélkül neveztek eklektikus fölfogásnak.

A neokantiánus jogfilozófiához való kötődésében Moórra a legnagyobb hatást Stammler (akivel 1912-ben a berlini egyetemen személyesen is megismerkedett (és Somló gyakorolták. Rajtuk kívül Kelsen nevét kell megemlíteni, akinek az elmélete (bár sokat vitatkozott vele (mindenkor viszonyulási pontként hatott jogbölcseletére. Moórt saját jogfilozófiai rendszerének kialakításában a rá hatást gyakorló filozófiai és jogbölcseleti előzmények problémafölvetéseinek komplex szemlélete jellemezte. Az 1923-ban megjelent *Bevezetés a jogfilozófiába* című művében a jogfilozófia három önálló vizsgálódási területéről beszél: 1. a jog fogalmának meghatározása („jogi alaptan”), 2. a jog általános okozati összefüggéseinek vizsgálata („a jog szociológiája”) és 3. a jog helyességének kér-

K: Szabadszabó József

dése („jogi értéktan” vagy „jogi axiológia”). Már ebben a művében megfogalmazza a tágabb értelemben felfogott jogfilozófia negyedik kérdésköréeként a „tétéles jogtudományok módszertaná”-t.

Moór a jogfilozófia problémáinak felosztása alapján tesz különbséget a jogbölcselet-történet irányzatai között. Tipológiai rendszerében hat csoportra osztja a különböző jogfilozófiai irányzatokat, így megkülönböztet: „1. a jog fogalmát kereső jogi alaptani jogfilozófiát, 2. a kauzális összefüggéseket kutató vagy szociológiai jogfilozófiát, 3. a helyes jogot kereső vagy értékelő, (közelebbről etikai) jogfilozófiát, 4. a tétéles jogtudomány módszerét kutató metodológiai jogfilozófiát, 5. a tétéles jogi fogalmakat továbbképző jogászati vagy általános jogtani jogfilozófiát, végül 6. e problémák közül többeket vizsgáló összefoglaló jogfilozófiát.”¹ A jogfilozófiai irányzatoknak ez a tipizálása szisztematikus áttekintést ad a belső rokonság és hasonlóság alapján az eltérő időszakokban meghatározó jogbölcseleti irányzatok között. A tulajdonképpeni különbséget a jogfilozófiai irányzatok között abban látja, hogy a jog fogalmának meghatározásán kívül milyen más problémát von vizsgálódásának körébe.

Moór pályája kezdetétől fogva a neokatiánus irányzat azon követői közé tartozott, akik a valóság és érték világának elválasztását alapvetőnek tekintve, e két szféra közötti viszony rendezésére, kapcsolatteremtésre törekedtek. Kezdettől fogva elméletének sarokpontját képezte a jog kettős természetéről, kétarcúságáról szóló tétéle, amely a jog valóság- és értékoldalának kettősségét emelte ki. Ezt a gondolatot a *Macht, Recht, Moral* című írásában fejtette ki legelőször, s azután erre a tézisre, mint egyik „tartópillérre” építette föl *Bevezetés a jogfilozófiába* című könyvét. Felfogása szerint a jog olyan különféle száálakból összeszőtt, bonyolult jelenség, amely egyrészt az „okoza-

tos lét világába”, másrészt az „értékek világába” tartozó alkotóelemek összekapcsolódásából áll.

Szintézisre törekvő „összefoglaló” jogbölcseleti felfogásában (habár a jog kettős természetének elismerése mindvégig jellemezte (az 1930-as évekre változás következett be. Írásaiban ez az 1940-es évek elejére nyert leisztult formát. Az újfajta szemléletmód nem is annyira jogfilozófiájában, mint inkább jogbölcselete általános filozófiai alapjaiban figyelhető meg. Moór szerint a filozófiai kérdések előtérbe kerülése a 19. század szaktudományi jellegű jogfilozófiáját követően szinte természetes, s joggal nevezhetjük a 20. századot a „jogbölcselet filozófiai korszakának”. Ennek első jelét *A logikum a jogban* című terjedelmesebb tanulmányában figyelhetjük meg, ahol először nevezi a jogot az „értékes valóság” birodalmába tartozó jelenségnek.² Felfogásbeli módosulást jelez a *Szociológia és jogbölcselet* című tanulmányában tett hivatkozása Heinrich Rickert neokantiánus és Nicolai Hartmann újhegeli indíttatású filozófusok ontológiai téziseire, melyek szembehelyezkedtek a kanti epigonok tanításaival, akik megpróbálták a valóság és érték különbségének kiengesztelhetetlen ellentétét vallók megállapításait oldani, s a két szféra kapcsolódását, egymáshoz való viszonyát újszerűen magyarázni. Moór véleménye szerint a korabeli jogbölcseleti gondolkodásnak e legtöbbet vitatott kérdésére még senkinek sem sikerült kielégítő választ adnia. Kettőjük közül ekkor Rickertben látja azt a filozófiai megalapozást, amelyre inkább érdemes támaszkodni egy új jogfilozófia kidolgozása esetén. Lényegében Kelsen felfogásával szemben fogalmazza meg azt a tételét, mely szerint a valóság és érték különbségét mint végső spekulatív kiindulópontot nem szabad úgy felfognunk, hogy „logikai ellentétet” lássunk benne.³ Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a valóság az értékből, vagy fordítva, az érték a valóságból levezethető, illetve egyik a másikba visszavezethe-

tő volna, ami éppen a köztük lévő különbség eliminálását jelentené. Moór szerint a formális logika szempontjait figyelembe véve ha a valóság és érték között éles különbséget teszünk, de ezt a különbséget nem logikai ellentmondásként fogjuk fel, nincsen semmi akadályunk annak, hogy közöttük összefüggést, kapcsolatot keressünk. Ez a kapcsolat azonban nem lehet sem okozatos, sem az értékek világának „immanens törvényszerűsége” által jellemzett kapcsolat, hanem olyan, a két heterogén szféra érintkezését jellemző „harmadik fajtájú” sajátos törvényszerűség, „amelyet a realizmus ismeretelméleti felfogása szerint az objektív tárgy változatos struktúrájában, idealisztikus felfogás szerint pedig az alanyi tudat belső gazdagságában kereshetünk”. Nézete szerint „a realiztikus felfogás mellett a tárgy egysége, idealisztikus felfogás mellett pedig az alany egysége adja meg végső soron a különböző szférák érintkezésének és kapcsolatának lehetőségét.”⁴ Így jut el Moór az „értékes valóság” birodalmába, a Rickerttől kölcsönzött „harmadik birodalom”-ba („Das dritte Reich”), ahol a két szféra találkozik egymással.

Moór az újkanti meghatározásokkal szemben úgy vélte, hogy az „élő jog” területén egészen nyilvánvaló és letagadhatatlanul szoros kapcsolat áll fenn a kanti világgép két elszigetelt tartománya, a szellemi világ és a reális tapasztalati világ között. Az általános filozófia szintjén ezt a kapcsolatot az „új(abb) kultúrfilozófiai irány” segítségével vélte megalapozni. Ezt az új filozófiai szemléletet (mely a kanti-neokanti és hegeli gondolatok szintéziséből alakult ki (Moór szerint bátran nevezhetjük az utolsó félszázad legjelentősebb bölcseleti áramlatának. Az új szemléletmód az 1940-es évek elején megjelent munkáiban teljesedett ki.

De valójában mi is ez az új szintézis, amely Moór számára új „preszuppozíció”-t jelentett? A filozófiai gondolkodásban jelentkező modern szintézist az „újabb filo-

zófiai áramlatok” gyűjtőfogalmába tartozó gondolatokban és gondolkodókban kereste. Így jutott el két konkrét filozófiai rendszerhez, melyekben fölfedezni vélte az általa áhított szintézis lehetőségét. Az egyik rendszer a századfordulón kialakult újkanti filozófiának a „badeni”, „értéktani”, vagy „délnyugati német iránya”, mely az újkantianizmus felől próbált közeledni a hegeli világgéphez. Ez a Rickert nevével fémjelzett irányzat (szemben a neokantianizmus „marburgi” irányával, mely a módszer-tani, illetve a logikai-ismeretelméleti kérdésekre helyezte a hangsúlyt (egy általános értékelméletre felépített tudományosan megalapozott kultúrfilozófia létrehozására tett kísérletet. A másik ilyen irányzat, melyben a szintézis elemei föllelhetők, a hegeli filozófiából kiindulva próbált meg eljutni a kanti filozófia felé. Moór szerint az irányzat legjelentősebb képviselője Hartmann volt, aki „igyekezett Hegelnek ma már tarthatatlan metafizikai spekulációit el-ejtve, az ő ‘objektív szellemét’ a társadalmi, történeti és kulturális lét valóságaként felfogni s ebben a valóság és érték kanti dualizmusának megfelelően egy pszicho-fizikai valóságból álló és egy szellemi réteget különböztetni meg.”⁵ Míg a létszférák kanti dualizmusát átrendező rickerti filozófiából érték és valóság összekapcsolásával az „értékes valóság” fogalmát szűri le, addig a hartmanni lételméletben a hegeli „objektív szellem” monizmusának viszonylagos fölbontását látja. A szintézis megteremtésére tett kísérlete azonban kevés eredménnyel járt a közbejött háború és az azt követő közéleti-politikai szerepvállalása miatt, valamint súlyosbodó betegsége is megakadályozta, hogy érdemben hozzájárjon jogbölcseleti rendszere újra-gondolásához.

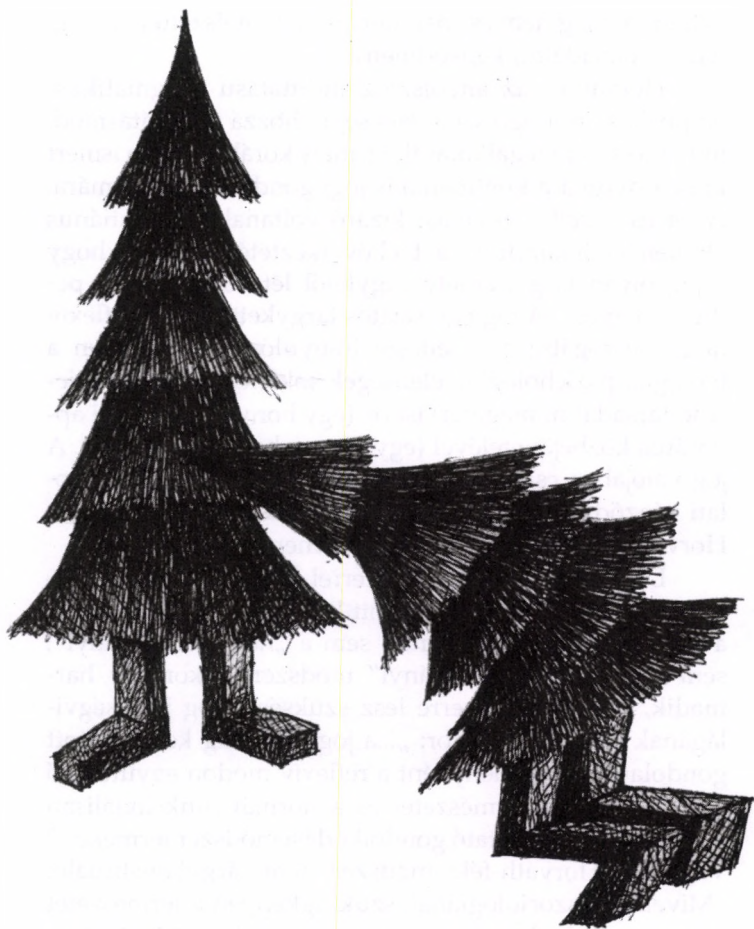
Moór munkásságának legmaradandóbb (a későbbiekben is legtöbbször hivatkozott (része a jog fogalmával összefüggő vizsgálódása.⁶ Valójában a jog fogalmi meghatározása az a kérdéskör, melyben legerősebben érvé-

nyesült tanítómestere, Somló Bódog hatása. A hatalmi- és kényszerelméletek sokaságában a társadalmi ténylegesség gondolatának a jog fogalmába való beemeléssel Moór árnyaltabbá tette a jog mibenlétének vizsgálatát, lehetőséget nyitva a jog mögötti hatalom sajátosságainak vizsgálatára. A két világháború közötti, sőt az azt követő évek hazai tételes jogtudományi gondolkodására Moór jogi alaptani tételei alapvető hatást gyakoroltak.

A magyar jogbölcseleti tradícióban az 1930-as évek elejétől kezdődően uralkodó neokantiánus felfogásban új szintet teremtett meg *Horváth Barna* (1896–1973), akinek pályakezdését még a 1920-as években Moór segítette, s később a szegedi (rövid ideig a kolozsvári (egyetem professzoraként vált ismertté. Jogelméleti szemléletmódjának (melyet előszeretettel nevezett jogszociológiának, sőt Kelsen terminológiáját szem előtt tartva „tisza jogszociológiá”-nak (eredetisége főképpen az ún. szinoptikus (egyenező) látásmódjában és az ehhez funkcionálisan kapcsolódó processzuális (eljárás) jogszemléletében nyilvánult meg. Horváth elméletének eredetisége két alapvető (a korabeli jogfilozófiában egymásnak feszülő (paradigma összeegyeztetésében mutatkozik meg. Az újkantiánus (Lask, Rickert, Verdross, Kelsen stb.), illetve a pragmatikus-empirikus szemléletmód (Pound, amerikai realizmus, pszichologizmus stb.) egyidejű érvényesülése és egymásra vonatkoztatása nem csupán a magyar, hanem az európai jogi gondolkodásban is úttörő jellegű vállalkozásnak számított. E két nagyhatású paradigma jelenléte természetesen nem véletlenszerű. Míg a neokantiánus paradigmát a két világháború közötti Közép-Európában evidensnek kell tekintenünk, addig a pragmatizmus új gondolatként jelenik meg, pláne ha a korabeli magyar jogbölcseleti közfelfogásra gondolunk. Horváth empirizmus iránti fogékonysága két okra vezethető vissza. Egyrészt pályája elején mint gyakorló jogász tudatosan élte meg

a norma és valóság ellentmondásait, amellyel a neokantianizmus nem nézett szembe, másrészt az 1920-as évek végén tett angliai útja során nagy hatást gyakorolt rá az angolszász jogi gondolkodás és kultúra.

Angliából hazatérve Horváth több nagyobb lélegzetű tanulmányban ad számot az angol-amerikai jogelméleti gondolkodás eredményeiről, múltjáról és legújabb törekvéseiről. Az angliai élmények és benyomások arra az elhatározásra ösztönzik, hogy megírja az angol jogbölcseleti gondolkodás történetét. Másfél évtizedes munkájának eredményeként 1943-ban született meg az *Angol jogelmélet* című monográfiája. Műve az angol jogi kultúra legfontosabb sajátosságainak bemutatása mellett áttekinti az angol jogbölcselet fejlődését a skolasztikusoktól kezdve a középkori és újkori gondolkodókön keresztül John Austinon át az „újabb irányok”-ig, egészen az amerikai jogi realizmusig. Említésre méltó, hogy az angol jogelmélet kéziratának elkészítése közben (az 1930-as években (formálódott és látott nyomtatásban napvilágot Horváth saját jogelméleti rendszere, mely számos ponton támaszkodott az angol-amerikai jogelméletre. Egy a common law ideológiájáról szóló ekkoriban megjelent tanulmányában megfogalmazza saját jogelméleti törekvésének célját, mely szerint fel kell adnunk azt a törekvést, hogy a jog lényegét egyetlen ideálban megtaláljuk. Olyan módszerre van szükség, amely összeegyeztethető a különböző filozófiai álláspontokkal. Ugyanitt megjegyzi, hogy fel kell szabadítani „a jogelméletet az alól az illúzió alól, mintha a szembenálló filozófiai álláspontok között szükségképpen választani kellene”, illetve fel kell szabadítani „az egy eszméjű, egy alap gondolatú módszer optikája alól.”⁷ Ez az a motiváció, amely Horváthot arra készíti, hogy a neokantianus tradíciót, illetve a mindenkit ez idő tájt vitára inspiráló kelsenii elméletet meghaladva szembenézzen a jog társadalmi természetével és annak következményei-

STEFANOVITS PÉTER: HÓDOLAT

vel, mert a jog nem csupán normatív természetű jelenség, hanem társadalmi képződmény is.

Horváthot az angolszász indíttatású pragmatikus-empirikus (esetjogi) szemlélet segíti hozzá az új látásmód, mint módszer megalkotásához, mely korábban nem ismert utakat nyithat a kontinentális jogi gondolkodás számára. A lét és a kellés egymást kizáró voltának neokantiánus alaptételéből kiindulva azt a következtetést vonja le, hogy a jog olyan tárgy, amely „egyfelől létezik, másfelől pedig érvényes”. A jog egy sajátos tárgykettősség („reflexív tárgyszurrogátum”, „kellésre irányuló lét”), melyben a biológiai-pszichológiai jelenségek sokféleségeként megjelenő társadalmi magatartáshoz (egy bonyolult eljárási apparátus közbejövételével (egy norma hozzárendelődik. A jog valójában csak egy gondolati tárgy („reflexív gondolati képződmény”), lét és kellés együtt szemlélése. Vagyis Horváth szerint nincs harmadik ismerettárgy.

De vajon milyen módszerrel vizsgálható tudományosan e tárgyilag kettéhasított képződmény? – (teszi föl a kérdést. Ha nem elegendő sem a „normatudományi”, sem a „természettudományi” módszer, akkor egy harmadik, sajátos módszerre lesz szükség a jog jelenségvilágának megragadásakor: „...a jog tárgyilag kettéhasított gondolati képződményként a reflexív módon együttnező gondolkodás, a természetet és a normát funkcionálisan egymásra vonatkoztató gondolkodási módszer terméke.”⁸ Vagyis a Horváth-féle módszer nem tárgykonstituáló: „Mivel a jogszociológiának szükségképpen a természetet és a normát kell egy reflexív gondolati képződményben egymásra vonatkoztatnia, így módszere nem hozhat létre harmadik tárgyiasságot...” A jogszociológia módszere nem a megismerés, hanem (a szerző terminusa szerint) (a „gondolkodás módszere”, „a lét és a kellés funkcionális látásának módszere”, röviden: a „módszerek módszere”).⁹ A módszertisztaság, vagyis a módszerszinkretizmus el-

kerülése, csak a „tisztá elválasztáson” alapuló szinopszis esetén érhető el: „...a jog tudományos tárgyalásáról csak akkor lehet beszélni, ha a természettudományi módszer és a normatudományi módszer egymás eredményeit kölcsönösen kontrollálják abban az értelemben, hogy 'kellésre irányuló létet' jelent e még az, ahogyan a jog gondolati képződményében e két módszer funkcionálisan egymáshoz van rendelve. Ez a szinoptikus módszer lényege.”¹⁰

A Horváth által kidolgozott módszer a neokantiánus jogfilozófia egyik alapkérdésének, az érték és valóság kezelésének egészen eredeti értelmezése, melyet a jogászai tevékenység lényegéből bontott ki: „A jogász eljárása azáltal válik szinoptikus módszerré, hogy a jogesetet a jogtételre, a jogi normát a jogesetre vonatkoztatja.”¹¹ Minden „tételesjogász” jogalkalmazó tevékenysége abból áll, hogy a valóságban megtörtént cselekvéseket, történéseket (tényállásokat) jogszabályi tényállások (jogi norma) alapján ítéli meg. A jogász tehát egy normatív tényállást vet össze egy valóságos tényállással. A jogásznak e munkájához jogszabályokon szelektált tényismeretre és tényállásokon szelektált jogszabályismeretre van szüksége. Míg a gyakorlati jogász elsődlegesen a jogesetre, az elméleti jogász inkább a jogtételre összpontosít, de mindkettőjüket az jellemzi, hogy együtt nézik a jogesetet és a jogszabályt.

Horváth szinoptikus szemléletmódjához szorosan kapcsolódik (az eredetileg az angol jog sajátosságaként bemutatott („processzuális jogszemlélet”-e¹², mely szerint a jog nem egyszerűen norma (tétel) és nem is csak tény (faktum), hanem az „elvont magatartásminta és ennek megfelelő tényleges magatartás”, vagy másképpen, a norma és magatartás „gondolati kapcsolata”, ami nem más, mint az eljárás. Úgy véli, hogy az eljárás fogalmán keresztül lehet a jogot „elemi joghelyzetek, legegyszerűbb tény- és értékelemek sorozatára szétbontani”, illetve felépíteni, miközben „ezeknek az elemeknek a gondolatbeli össze-

kapcsolódása is áttekinthetővé válik”.¹³ Horváth szerint a társadalmi objektivációk (gazdaság, harc, hatalom, tudás, eljárás) közül egyiknél sem indokolt úgy a joggal való „generikus azonosítás”, mint az eljárás esetében: „az eljárás a jog *genus proximuma*”, a jog „felsőfogalma”. Vagyis a jogeset és a jogi norma folytonos (szinoptikus szerkezetű) egymáshoz rendelése egy eljárási folyamatot képez.

Horváth a processzuális jogelméletben találja meg a valódi megoldást, mely közös nevezőre hozza a különböző jogelméleteket anélkül, hogy azoknak részleges igazságaival vitatkozna. Ez az új jogelmélet a jogban a társadalom „legintézményesebb eljárási szerkezetét” látja, mely, mint a társadalmi eljárások legfejlettebbike, a legkimunkáltabb eljárási apparátus kialakításával valósítja meg az eljárás felső fokát. Horváth részletesebben is meghatározza a legintézményesebb eljárási szerkezet fogalmát, melyben visszaköszönnek az angol Hobhouse-tól kölcsönvett és továbbfejlesztett fogalmak: „...a jog a meghatározott magatartásmintáknak és tényleges magatartásoknak olyan társadalmi közössége, amely a növekedésnek, hatásszágnak, szabadságnak és kölcsönösségnek viszonylag legmagasabb fokára fejlődött, azaz a tömegesség, az állandó szervekké szilárdulás, eljárásmenetekké szétkülönülés következtében viszonylag legfejlettebb szerkezetet alkot, amely a társadalmi igazságosság és szabadság nélkülözhetetlen előfeltétele.”¹⁴

Az 1940-es évek elején (már túl az elméleti útkeresésen (Horváthnak szembe kellett néznie szinoptikus jogelméletének a „valóság”-ban való alkalmazhatóságával. Új szemléleti módszerét e tekintetben „színtelennek” vélte, s úgy gondolta (elmélete igazolásául (foglalkoznia kell a jogeset és jogtétel „küzdelmével”, azzal, hogy az eset egyedi körülményei miként „súrlódnak”, „horzsolódnak” a „merev, szigorú szabály, rideg, éles szegélyein”. E próbálkozásának eredményeképpen született meg *A géniusz*

pere című könyve, melyben közismert történelmi perek rekonstruálása alapján kívánta ábrázolni a jog működését. Horváth számára (miként az amerikai jogi realisták esetében (a per szimbolizálja leginkább a jog mibenlétét. Thrumán Arnoldhoz hasonlóan a per és a dráma összefüggéseiről írva megállapítja, hogy közös bennük a „különösen megszervezett cselekmények” rendszere, illetve a konfliktushelyzetek sokasága. A per valójában nem más, mint egy „sűrített dráma”. Horváth e kérdéskör elemzéséhez (miként művének bevezetőjében írja (kifejezetten az amerikai (új)realizmus hatására fogott hozzá, mely a jogban (a fentiekén túl (a „játék” és a „színházas” elemét is látni véli. Legnagyobb „szerepeink” (Horváth szerint (a jog által „kiosztott” perbeli szerepek. Az egész nem más, mint (Arnold hasonlatát kölcsönözve (egy „óriási színház”, vagy a jog világára vonatkoztatva, „Circus Juris”. A per az emberek mindennapi életében a konfliktusok kezelése során a drámai megtisztulás, a katarzis élményét biztosító szimbólummá, a jog jelképévé válik.¹⁵

Horváth valódi jelentősége abban áll, hogy a 20. századi (neokantiánus) magyar jogbölcseleti gondolkodás tradicionális német-osztrák kötődéseit az angolszász jogtudományi szemléletmód közvetítésével „lazította”, új perspektívákat teremtve a hazai jogelmélet további fejlődésének. Sajnálatos módon a második világháború és az azt követő politikai változások 1949-ben emigrációba kényszerítették, ahol már nem volt igazán lehetősége elmélete továbbfejlesztésére.

A magyar jogbölcseleti gondolkodás eddigi történetében neokantiánus jogfilozófusaink voltak azok, akik nemzetközileg is számontartott művekkel tudtak jelen lenni. Ezek közül méltán kiemelkedik Somló Bódog *Juristische Grundlehre* és Horváth Barna *Rechtssoziologie* című munkája, melyeket azóta is gyakran idéznek és a jelentősebb nyugat-európai könyvtárakban ma is biztosan föl-

lelhetők. Ezen kívül az érintett szerzők, valamint Moór Gyula főképpen német nyelven írt tanulmányait lehet megemlíteni, melyre a két világháború közötti korszakban az európai kortársak alkalmanként hivatkoztak.

Az 1930-as évek végétől kezdődően főleg Moór és Horváth tanítványai¹⁶ személyében egy új, igen tehetséges korosztály szárnypróbálgatásának lehetünk tanúi. A Moór tanítványok közül *Szabó József* (1909–1992) és *Solt (Scholz) Kornél* (1917–2002), illetve a Horváth tanítványok közül *Bibó István* (1911–1979), *Vas Tibor* (1911–1981), valamint a pécsi *Losonczy István* (1908–1980) első publikációit a neokantiánus paradigma végleges meghaladására tett kísérleteknek tekinthetjük. Személyükben az az új generáció jelent meg, akik számára a német jogtudomány eredményeiben való tájékozottság mellett az angol-amerikai, francia stb. irodalom egyidejű ismerete révén, illetve az elődök külföldi szakmai kapcsolatait más irányokba is továbbépítve lehetőség nyílt, hogy a magyar jogbölcseleti gondolkodás (az ekkorra már lazuló egyoldalú németosztrák orientációval szakítva (a második világháborút követő modern kor kihívásainak megfelelően a nemzetközi jogfilozófiai közélet részévé váljon. Azonban ez a „kihívás” a közismert közép-kelet-európai politikai történések tükrében más irányt vett.

A második világháborút követően idehaza is igen korán megjelent a szovjet Andrej Visinszkij nevével fémjelzett marxista jogelméleti gondolkodás, mely a „fordulat évéig” még csak mint az egyik lehetséges (de perspektivikusan egyeduralomra törő (felfogás jelent meg.¹⁷ A „burzsoá” jogtudománnyal szembeni kritika az évek múlásával egyre erőteljesebbé vált, s időközben az új hatalmi, politikai rendszerhez nem igazodó „polgári” jogtudósokat adminisztratív intézkedésekkel elhallgattatták és a tudomány művelésétől eltávolították (pl. Szabó József, Bibó István), pályamódosításra (pl. Losonczy István, Solt

Kornél), emigrálásra kényszerítették (pl. Horváth Barna), illetve voltak olyanok, akik behódolva a hatalomnak neofita buzgalommal kiszolgálták az új időket (pl. Vas Tibor).

A fordulat éve után kizárólagossá vált a Visinszkij-féle vulgármaterialista jogtudomány, a „szocialista normativizmus”, mely az 1950-es évek végéig, a hruscsovi desztalinizációig a sztálinizmus jogelmélete volt. A szocialista normativizmus a jog normajellegének túlhangsúlyozásával, illetve etatista és instrumentalista szemlélettel, a törvényesség sajátos fetiszizálásával és propagandisztikus hangsúlyozásával, valamint primitív osztályszemlélettel párosult. A korabeli jogelméleti szakirodalmat a kanonizált szovjet szerzők műveinek fordításai, illetve ezek szellemében írt hazai „tananyagok” tették ki, amelyek szerzői között Antalffy György, Halász Pál, Szabó Imre és Vas Tibor nevét kell megemlíteni.

A korszak első számú marxista jogelméleti szerzője, a „hivatalos” jogelmélet megszemélyesítője és emblematis alakja Szabó Imre (1912–1991) volt, akinek művei és gondolatai az 1980-as évek elejéig megkérdőjelezhetetlen orákulumok voltak. Szabó a jogot olyan magatartási szabályok összességéként határozta meg, amely az „uralkodó osztálynak” a termelési (főképpen tulajdon és elosztási (viszonyok által „objektíve” meghatározott akaratát fejezi ki és amelynek érvényre juttatását az államhatalom kényszerítő ereje biztosítja. A jog fogalmának két lényegi eleme így a jog gazdasági meghatározottsága és akarati jellege. Az akarati elem kiemelése (híven a klasszikusok (Marx, Engels) *Kommunista Kiáltványban* megfogalmazott gondolataihoz (a 19. századi akaratelméletek további szimplifikálását eredményezte. E voluntarista megközelítést jól kiegészítette a jog állami jellegét (etatizmus) hangsúlyozó érvelés, illetve az a felfogás, hogy minden társadalmi, gazdasági, politikai probléma állami-jogi eszközökkel megoldható (instrumentalizmus).

Szabó jogelméletében fontos szerepe volt a (szocialista) törvényesség sajátos értelmezésének és egyben fetiszizálásának. Eszerint a törvényességnek nem lehet általános fogalma, mivel az csak konkrét társadalmiságában vizsgálható. Így különbséget tett burzsoá és szocialista törvényesség (a törvényesség két történeti típusa) között, mely utóbbi mint magasabb rendű jelenség a szocialista jellegű és tartalmú jogszabályok következetes érvényesítését jelenti.

Az 1960-as évek második felétől a hazai jogelméleti gondolkodást a szocialista normativizmus meghaladására tett kísérletek jellemezték. Az elméleti törekvések részben a szocialista normativizmus rendszerén belül, részben egyes vonatkozásainak újszerű megközelítésében nyilvánultak meg. A szocialista normativizmussal szembeni állásfoglalás megalapozásában fontos szerepe volt *Samu Mihály* jogelméleti és *Péteri Zoltán* összehasonlító jogi és jogelméleti (korabeli) munkásságának. Mindezen kísérletek az évek múlásával végérvényesen megkérdőjelezték az eredeti kereteket, illetve időközben új elméleti orientációk (marxizmus korabeli reneszánsza) kialakulását eredményezték.

A szocialista normativizmus kritikája és meghaladása terén az 1960-as évektől az 1980-as évekig a legjelentősebb teljesítmény *Kulcsár Kálmán* és *Peschka Vilmos* nevéhez fűződik. Kulcsár már az 1960-as évek elejétől kezdődően a szocialista normativizmus valóságképevel szemben a jogszociológia nyújtotta lehetőségeken keresztül igyekezett a jog működésének (valóságelemeinek) mind jobb megértésére. Kezdetben úgy vélte, hogy a jogszociológia általános elmélete azonos lehet a jogelmélettel és ily módon háttérbe szorítható a hamis társadalmi valóságot hirdető szocialista normativizmus. Az 1970-es évektől azonban már a jogszociológia önállóságát vallva megeremtette a hazai jogszociológia mint önálló diszciplína alapjait, mely közvetve hatást gyakorolt a magyar jogelméleti gondolkodásra, illetve az egész hazai jogi közgondolkodásra.

A 19. század utolsó harmadának legjelentősebb magyar jogfilozófusának Peschka Vilmos tekinthető, aki (indulásakor a még rendkívül virulens szocialista normativizmus kritikájából kiindulva (nemzetközileg is jelentős munkásságot tudhat maga mögött. Elméleti építkezésében jelentősen támaszkodott Lukács György filozófiájára, valamint a kortárs nyugat-európai jogfilozófia eredményeire. Peschka felfogásának központi gondolata a „jogi objektivációk” (jogi norma, jogügylet, jogviszony stb.) összetettségének hangsúlyozása. Megítélése szerint a jogi objektivációk csupán a „befogadó” tudatában léteznek, érvényességük is tőle függenek. Nagy figyelmet szentel a jogi hermeneutika eredményeinek, sőt a jogot egyenesen a hermeneutika modelljének tekinti. A Peschka által kidolgozott elmélet komplexitásának sajátossága, hogy a jog strukturális problémáira, társadalmi összefüggéseire és érték-vonatkozásaira is egyidejűleg keres választ.

A kortárs hazai jogelmélet képviselői az 1970-es évek végétől lépést tartva a nemzetközi áramlatokkal végleges szakítást valósítottak meg az egykor hivatalos felfogással. *Varga Csaba, Tamás András, Szilágyi Péter, Sajó András, Pokol Béla, Visegrády Antal, Bragyova András, Szabó Miklós, Szigeti Péter, Takács Péter, Karácsony András* (és a sort folytatni lehetne a még fiatalabb nemzedékkel (más-más úton ugyan, de önálló rendszer- és elméletalkotásra törekcsenek. Így találkozhatunk a modern nyelvfilozófia és kulturális antropológia hatásai mellett a modern jogszociológia joggal szembeni szkepticizmusán keresztül a modern kritikai társadalomelméletekre alapozott jogelméleti gondolkodással egyaránt. A harmadik évezred küszöbén az irányzatok sokszínűsége, a többszólamúság, a vélemények és gondolatok egészséges, termékenyítő versengése jellemzi a magyar jogelméleti gondolkodást.

Jegyzetek

- 1 Moór Gyula: *Bevezetés a jogfilozófiába*. Budapest, Pfeifer Ferdinánd Könyvkereskedése, 1923, 54. l.
- 2 Moór Gyula: *A logikum a jogban*. Budapest, Magyar Filozófia Társaság, 1928, 2. l.
- 3 Moór Gyula: *Szociológia és jogbölcselet*. Budapest, Magyar Filozófiai Társaság, 1934, 17. l.
- 4 Uo. 24-25. l.
- 5 Moór Gyula: *A jogbölcselet problémái*. Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1945, 42. l.
- 6 A jog fogalmának Moór által „rövid”-nek nevezett meghatározása: „...a jog olyan valósággal érvényesülő társadalmi szabályok összessége, amelyeknek érvényesülését végsősorban fizikai kényszer alkalmazásával is biztosítja a legerősebb társadalmi hatalom.” (Moór Gyula: *Bevezetés a jogfilozófiába*... 262. l.)
- 7 Horváth Barna: *A common law ideológiája és a jogismeret ideológiája*. (Klny. a Társadalomtudomány c. folyóirat 1930. évfolyamából.) Budapest, 1930, 25. l.
- 8 Horváth Barna: *Jogszociológia. A jog társadalom- és történelem-elméletének problémái*. (Ford.: Zsidai Ágnes) Budapest: Osiris Kiadó, 1995, 112. l.
- 9 Uo. 113. l.
- 10 Uo. 118. l. (Későbbi írásaiban „szemléleti módszer”-nek is nevezi sajátos módszerét.)
- 11 Uo. 129. l.
- 12 Vö. Horváth Barna: *Jogszociológia*... 338. o., illetve *A jogelmélet vázolata*. Szeged: Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt., 1937, v. l.
- 13 Horváth Barna: *A jogszociológia útja. Társadalomtudomány*, 21 (1941) 72. l.
- 14 Horváth Barna: *A jogelmélet vázolata*... 204-205. l.
- 15 Horváth Barna: *A géniusz pere. Sokrates-Johanna*. Acta Univ. Francisco-Josephina Kolozsvár. Juridico-Politica 3. Kolozsvár, 1942, 6. l.
- 16 Lásd bővebben Szabadfalvi József: Bibó István és a szegedi iskola. In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): *A szabadság kis körei. Tanulmányok Bibó István életművéről*. Budapest: Osiris Kiadó, 1999, 125-152. l.
- 17 Szabadfalvi József: *Viszony az elődökhöz. A marxista jogelmélet reflexiói a két világháború közötti magyar jogbölcseleti gondolkodásról*. In: *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Juridica et Politica*. Tom. XXI/1. köt. Miskolc: Miskolc University Press, 2003, 239-263. l.